

Araştırma Makalesi/Research Article
Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi, 2020; 2(1): 56-79
Journal of Balkanistic Language and Literature, 2020; 2(1): 56-79

**KRİTİMÜ, GİRİTİM BENİM: TARİHSEL ZORUNLULUĞUN  
KIYISINDA BİREYSEL TRAJEDİLER**

**Ayşe Nur ÖZDEMİR\***

**ÖZ:** XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için parçalanma yüzyılı olmuştur. Her alanda gerilemenin devam etmesi, savaşlarda alınan ağır yenilgiler toprak kayıplarını da beraberinde getirmiştir. Farklı coğrafyalarda yaşayan milyonlarca Türk kaybedilen topraklardan Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin eyaletlerinden olan Girit Adası da bu topraklardan biridir. Bununla birlikte cephelerde alınan yenilgiler, adada Hristiyan tebaa tarafından başlatılan ayaklanmalar, onların Yunanistan ile birleşme teşebbüsü ve 1912 yılında Balkanların neredeyse tamamına yakınının elden çıkması adadaki Müslümanları olumsuz bir yönde etkilemiştir. Nihayetinde 1923 yılında Türkiye-Yunanistan arasında yapılan zorunlu göç ile adada kalan son Müslümanlar da adadan ayrılmıştır.

Toplumsal olayların, değişmelerin edebiyata yansması kaçınılmazdır. Türk-Yunan mübadelesi de son çeyrek yüzyılda Türk edebiyatını besleyen önemli kaynaklardan ve birçok romana konu olmuştur. Sabâ Altınsay'ın *Kritimu Giritim Benim* isimli romanı bunlardan biridir. Kendisi de mübadil bir aileden gelen Sabâ Altınsay'ın otobiyografik özellikler taşıyan romanı, bir ailenin mübadele öncesinde ve mübadele ile birlikte hayatlarının nasıl değiştiğine odaklanır. Bu makalede, okuyucuya, Girit'teki güç dengelerinin

\* Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: aysenurozdemir@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1555-7824

Geliş Tarihi (Received): 29.05.2020

Kabul Tarihi (Accepted): 21.06.2020

kademeli şekilde değişimi, bir azınlık durumuna gelen Girit Müslümanlarının can ve mal güvenliğini kaybetmesi ve onların adadan ayrılmasıyla ilgili kimi tarihî hikâyeler sunan *Kritimu* isimli roman, bazı izlekler bakımından ele alınacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** *Kritimu Giritim Benim*, Sabâ Altınsay, roman, Türk-Yunan mübadelesi, göç.

### ***KRİTİMU, GİRİTİM BENİM: INDIVIDUAL TRAGEDIES ON THE EDGE OF HISTORICAL NECESSITIES***

**ABSTRACT:** The 19th century has been the period of dissolution for Ottoman Empire. The period of regression in all areas and defeats in wars has also brought about territorial losses. Hence, millions of Turkish who were living different territories started to migrate to Anatolia. The Island of Crete which depends as a province on Ottoman Empire was one of these territories that sending its citizens to Anatolia as well. Besides, the defeats in fronts, uprisings started by Christian citizens in island and their desire for annexation of island by Greece and almost completely loss of the Balkan Peninsula in 1912 affected in a negative way Cretan Muslims there. Eventually, the rest of Muslims in island left right after the population exchange agreement signed between Turkey and Greece in 1923.

57

It is inevitable that social events and changes are reflected in literature. The Turkish-Greek population exchange is one of the important sources that enriches Turkish literature in the last quarter century, it has also been the theme of many novels. The novel *Kritimu* (My Crete) by Sabâ Altınsay is one of these novels. Sabâ Altınsay who is also a member of an exchanged family, focuses on, how a family's life changed before and during the population exchange in her novel, which has some autobiographical features. In this article, the novel titled *Kritimu* which delivers some historical stories to the readers concerning the gradually change of power balances in the Island of Crete, the loss of safety of life and property of Cretan Muslims who become a minority and Muslims' departure from their home town will be dealt with in terms of various themes.

**Keywords:** *Kritimu Giritim Benim*, Sabâ Altınsay, novel, Turkish-Greek population exchange, immigration.

#### **Giriş**

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından, Osmanlı Devleti içinde yaşayan azınlıklardan olan yaklaşık bir milyon Rum,

Yunanistan'a göç eder. Aynı şekilde Osmanlı'nın Balkanlarda aldığı yenilgiler sonrasında da Balkanlardan Anadolu'ya göçler başlamış ve uzun bir süre de devam etmiştir. Büyük Zafer'in ardından 30 Ocak 1923 yılında yapılan Lozan Konferansı'nda Türkiye ve Yunanistan arasında "Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavele ve Protokol" imzalanarak birçok insanın kaderini değiştirecek olan mübadele yürürlüğe konulmuştur. 19 maddeden oluşan Mübadele Sözleşmesinin 1. maddesi Türkiye'de bulunan Ortodoks Rumlarla, Yunanistan'da bulunan Müslüman Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu göçe tabi tutulacaklarını ve göç edenlerin Türk ve Yunan makamlarının izni olmadıkça geldikleri ülkelere yerleşmek amacıyla geri dönemeyeceklerini bildirir. Böylece dil ya da etnik kökene bağlı olmayan, "din" esasını göz önünde bulunduran zorunlu bir yer değiştirme yapılmıştır. Bununla birlikte Batı Trakya'daki Türkler ile İstanbul'daki Rumlar mübadele kapsamı dışında tutulmuştur. Sözleşmenin 5. maddesi uyarınca "mübadele kapsamına giren kişilerin mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiçbir zarar verilmeyecektir." 8. maddeye göre ise mübadiller herhangi bir vergiye tabi olmaksızın, cemaat taşınır malları da dâhil, her türlü mallarını yanlarında götürebilecektir. Taşınır mallarını götüremeyecek olan mübadiller, bunları yerinde bırakacak ve yerel makamlar malların dökümünü yaparak değerini bildirecektir. Bu mübadele kapsamında 1923-1930 yılları arasında Yunanistan'dan Türkiye'ye 463.534 kişi gelmiştir (Bozdağlıoğlu, 2014).

Mübadele'nin gönüllülük esasıyla değil zorunlu olması, dil ya da etnik kökene bakılmaksızın "din" esasına göre yapılması her iki ülkeyi ve mübadilleri etkilemiş; psikolojik, sosyal ve ekonomik açıdan olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Öncelikle mübadillerin doğup büyüdüğü topraklardan ayrılması, dilini bilmedikleri yeni topraklara yerleşmeleri uyum sorunu yaşamalarına neden olmuştur. Ayrıca mübadele'nin uygulanması kolay olmamıştır. Göçün zorunlu tutulmasından dolayı zaten

dramatik olan bu eylemin duygusal boyutta yarattığı etki, kuşaklar boyunca mübadillerin aşamayacakları travmalara dönüşmüştür. Göç, yalnızca bedenlerin yer değiştirmesi değildir; duygular ve soyut değerler de bu süreçte önemli darbeler alır (Arı, 2017: 6).

### 1. Mübadelenin Edebiyata Yansıması

Böylesine önemli bir hadisenin sanata ve edebiyata yansıması da kaçınılmazdır. Türk edebiyatında mübadele konusunu ele alan romanların özellikle 1990'lı yılların sonlarında giderek yoğunlaştığı söylenebilir. Oysa Yunan edebiyatında mübadeleden hemen sonra olayla ilgili roman, kısa öykü, anı kitabı ve araştırma yayımlanmıştır. Herkül Millas, bu tutum farklılığının nedeninin, Yunanistan ve Türkiye'nin izlemiş olduğu farklı siyaset ve yaklaşımların bir sonucu olduğunu belirtir. Şöyle ki Yunan toplumu mübadeleyi askeri bir yenilginin sonucu şeklinde değerlendirirken Türkler ise askeri bir zaferin getirisi olarak görmüşlerdir. Ayrıca Türkiye'den Yunanistan'a göç eden Rumlar ülke nüfusunun neredeyse %20'sini, antlaşma sonucu Anadolu'ya gelen Türkler ise nüfusun ancak %3.8'ini oluşturmaktadır. Dahası, Türkiye'ye göç kontrollü bir uygulama sonucu gerçekleştirilirken Rumlar, Anadolu'dan büyük bir kargaşa içinde ayrılmışlardır. Dolayısıyla mübadele Rumlar tarafından daha trajik ve dramatik olarak algılanmıştır (Millas, 2005).

Konunun irdelenmemesinin nedenlerinden biri de Türk mübadillerin çoğunun köylü olması ve okuma yazma oranı düşüklüğünden mütevellit bir yazar çıkaramamaları da olabilir. Zira Yunanistan'daki ilk roman ve öyküler, bu trajik olayı deneyimleyen mübadiller tarafından yazılmıştır (Millas, 2005).<sup>1</sup> Yunanlıların bu durumu ulusal bir felaket olarak algılaması, pek çok

---

<sup>1</sup> Herkül Millas, Türk romanındaki bu gecikmeyi bir avantaj olarak değerlendirir. Yunanlı yazarlar, mübadeleyi bizzat yaşayan kimseler olarak eser ile aralarına mesafe koyamamışlardır. Oysa Türkiye'de göç romanları ikinci ve üçüncü kuşak yazarlar tarafından kaleme alındığı için daha simgesel, soyut ve nostaliktir. Yazarlar hem eserle aralarına mesafe koyabilmişler hem de son yıllardaki akademik

belgenin, araştırma kurumunun ve yayının ortaya çıkmasını sağlar. Bunun doğal bir sonucu olarak mübadele, erken bir dönemde edebiyata da yansır. Türkiye’de ise mübadele son yıllara kadar yok sayılmıştır. Türkler geride bıraktıkları topraklara ait anıların korunması konusunda Yunanlılar kadar duyarlı olmamıştır (Millas, 2007).<sup>2</sup>

Bu trajik deneyime eğilen ve çoğu mübadil bir aileden gelen, büyüklerinden dinledikleri hikâyeleri tarihî gerçeklere de bağlı kalarak kurgusal bir düzlemde aktaran yazarların amacı, yaşanan acıları dile

---

çalışmaların bilgi birikiminden yararlanmışlardır (Millas, 2005: <http://www.herkulmillas.com/tr/hm-makaleleri/kitaplardaki-makaleler/186-tuerk-ve-yunan-edebiyatnda-muebadele-benzerlikler-ve-farklar.html> Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2020).

<sup>2</sup> <http://www.herkulmillas.com/tr/hm-makaleleri/kitaplardaki-makaleler/185-tuerk-edebiyatnda-nuefus-muebadelesi-metinlerin-arkasndaki-fslt-1egeyi-gecerken.html> (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2020). 1990’lı yıllardan itibaren mübadele konulu pek çok roman ve hikâye yazılmıştır. Ayrıca bu roman ve hikâyeler üzerine çeşitli makaleler kaleme alınmış ve tez çalışmaları yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Millas, Herkül (2005), “Türk ve Yunan Edebiyatında Mübadele Benzerlikler ve Farklar”, *Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk Yunan Zorunlu Mübadelesi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları; Bilgi, Levent (2006), *Türk Romanında Savaş Sonrası Anadolu’ya Zorunlu Göçler*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul; Ercan, Sibel (2006), *Yaşar Kemal, Ahmet Yorulmaz ve Sabâ Altınsay’ın Eserlerine Lozan Mübadelesi’nin Yansıması*, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul; Millas, Herkül (2007), “Türk Edebiyatında Nüfus Mübadelesi – Metinlerin Arkasındaki Fısıltı”, *Ege’yi Geçerken 1923 Türk Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları; Ay, Ferudun (2011), *Yaşar Kemal’de Göç Olgusu (Bir Ada Hikâyesi I Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana, Bir Ada Hikâyesi II Karıncanın Su İçtiği, Bir Ada Hikâyesi III Tanyeri Horozları)*, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul; Sakallı, Fatih (2015), “Bir Mübadele Romanı: Hasret”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, 4 (11), 19-34; Ayata, Yunus (2015), “Türk Romanında Nüfus Mübadelesi Sorunu ve Bir Mübadele Romanı Olarak Mor Kaftanlı Selanik”, *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 39 (1), 21-56; Doğruyol, Harun (2016), *1990 Sonrası Türk Romanında Türk-Yunan Mübadelesi*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manisa; Doğan, Abide, Üstün, Koray (2016), “Türk-Yunan Mübadelesinin Türk Romanına Yansıması: Savaşın Çocukları/Girit’ten Sonra Ayvalık, Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı, Girit’ten Cunda’ya ve Hasret Romanlarında Mübadele”, *Turkish Studies*, 11 (20), 141-160; Arı, Kemal (2017), “Türk Roman ve Öyküsünde Mübadele”, *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 1 (1), 5-28; Bağcı, Müberra (2018), “Türk Romanında Nüfus Mübadelesi”, *Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu Bildiri Kitabı*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 193-199; Aypak, Ayhan (2019), *Türk Edebiyatında Girit Mübadelesini Anlatan Romanların Tema Bakımından İncelenmesi*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa.

getirmek, aslında tarihe not düşmektir. Zira yapılan antlaşmalar, atılan imzaların yanında bir de bireylerin hayatında açılan yaralar, yaşanan trajediler söz konusudur. İşte roman, bu yönüyle yazarlar için bir arınma yolu, geçmişin travmatik etkilerinden kurtulmanın bir aracı durumuna gelir. Sabâ Altınsay'ın *Kritimu* romanını da bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.

## 2. Terk Edilen Topraklar: *Kritimu*

Nüfus mübadelesini konu alan romanlardan birisi de Sabâ Altınsay'ın<sup>3</sup> ilk baskısı 2004 yılında yapılan ve ilk romanı olan *Kritimu Giritim Benim'* dir. Roman tarihî bir zemin üzerine inşa edilmiştir. Altınsay, romanında, büyükbabası İbrahim Yarmakamakis (mübadeleden sonra Altınsay soyadını almıştır) ve ailesini merkeze alarak, 1897-1923 yılları arasında Girit Adası'nda Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinin zayıflaması sonrasında yaşananları daha ziyade Müslümanların gözünden vermeye çalışır. Romanın sonuna eklediği "Sonsöz"de büyükbabası ve ailesinin mübadeleden önce Küçükkuşu, sonra ise Çanakkale'ye yerleştirildiklerini bildiren yazar, romandaki olayların ağırlıklı olarak tarihsel olaylardan devşirildiği gibi kahramanlarının da reel kişiler olduğunu vurgular. Bununla birlikte yazar, ailesinden Girit'i dinleyerek büyümediğini, romandaki bir sahneyi babasından dinlediği bir hikâye üzerine hayli değiştirerek kurguladığını ve görece az olan bilgi ve dinlediklerinden hareketle siyasi tarihin bireysel bir çerçevede aktarılmasına aracılık etmek istediğini belirtir (Andaç, 2005: 22). Esasen yazarın yaptığı tarihin kurguya dayalı olarak bir yeniden yazımıdır; tarihten farkı ise insani yöne, bireylerin

---

<sup>3</sup> 1961'de Çanakkale'de doğan Sabâ Altınsay, ortaöğrenimini TED Ankara Kolejinde, lise öğrenimini Bornova Anadolu Lisesinde ve lisans eğitimini Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesinde tamamlamıştır. *Kadın Öykülerinde İstanbul* adlı antolojide "Kedi" isimli öyküsü ve *Unser Istanbul, Junge türkische Literatur* adlı antolojide Almanca olarak "Kimsecik" isimli öyküsü yayımlanır. Yazarın *Benim Hiç Suçum Yok* isimli ikinci romanı yine Can Yayınları tarafından yayımlanmıştır (Yazarın hayatına dair bilgiler romanın girişinden alınmıştır).

yaşantısına, duygularına, sosyal hayatlarına yer vermesidir. Ayrıca yazar, 1997-2004 yılları arasında kaleme aldığı roman için uzun araştırmalar da yapar. Özellikle vakıfların, derneklerin, akademisyenlerin konuya gösterdikleri ilginin artması, tarih bilincinin gelişmesi, internet aracılığıyla bilgiye hızlı bir şekilde ulaşımın sağlanması onun romanı yazdığı süreçte işini kolaylaştırır. Bu süreçte bazı belgelerin eski yazıyla ve Arap harfleriyle olması en büyük engeli teşkil etmiştir. Katıldığı kurs ile bu engeli de aşmaya çalışır. Konuya tamamen hâkim olana kadar üç yıl boyunca hiçbir şey yazmaz. Tarihin belleğindeki insandan, bireylerden yola çıkan bu serüven yazarın kendine ulaşmasıyla son bulur (Andaç, 2005: 19-20).

*Kritimu Giritim Benim* sadece mübadele konusunu değil, mübadele öncesini de ele alan romanlardan birisidir. Aşağıda, söz konusu sürecin kurguya dayalı olarak nasıl ele alındığı çeşitli temalar etrafında gösterilmeye çalışılacaktır.

### **2.1. Giritli Hristiyanların Yunanistan'a İltihak Mücadelesinin Romana Yansıması**

Girit Adası yüzyıllar boyunca farklı devletlerin idaresinde yönetilmiş, birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Roma, Bizans, Arap devletleri, Venedik ve son olarak Doğu Akdeniz'de egemenlik kurmak isteyen Osmanlı Devleti adayı hâkimiyeti altına almıştır. Bununla birlikte Rus tahrikleri, Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçi duygular, Osmanlı Devleti'nin bozulan idaresi, Giritli Hristiyanların Osmanlı yönetimini istememesi, Rumlar tarafından kurulan Heteria Cemiyeti'nin propagandası uzun yıllar devam edecek olan ayaklanmaları başlatır. Osmanlı bu ayaklanmaları bastırmaya muvaffak olsa da Yunanistan'a 1864 yılında yedi adanın verilmesi üzerine adada yaşayan gayrimüslimler Girit'in Yunanistan'a katıldığını ilan ederler (1866). Bunun üzerine hükûmet, Girit halkına birtakım imtiyazlar tanır; ancak adadaki huzur âdeta tekrar sağlanmamak üzere bozulmuştur,

ayaklanmalar devam eder. 1878’de Rumlara tanınan haklar genişletilir, fakat Rumlar birkaç yıl sonra tekrar Yunanistan’la birleşmek üzere isyan başlatırlar. Osmanlı’nın aldığı önlemler, adadaki hoşnutsuzluğun, karışıklığın önüne bir türlü geçemez. Avrupalı devletler 1897’de Girit’in muhtariyetini ilan ederler. Böylece Girit, Osmanlı hâkimiyetinde tarafsız ve muhtar bir vilayet hâline gelir. Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya, adada Türk askerî kuvvetinin bırakılmasının tam muhtariyet esasları ile bağdaşmayacağını belirterek Türk askerlerinin yavaş yavaş azaltılarak adanın tamamıyla boşaltılması gerektiğini bildirirler. Giritli Hristiyanların Osmanlı’dan ayrılma arzusu Balkan Savaşı’nın ardından 1913 yılında gerçekleşir, Londra ve Bükreş Antlaşmaları ile Girit Adası Osmanlı Devleti’nin elinden çıkmış olur (Tukin, 1996).

Girit’te yaşanan bu sancılı sürecin kimi yönlerinin kurmacanın imkânlarıyla aktarıldığı *Kritimu*’da Girit, âdeta romanın kahramanlarından biri gibidir. Yazarın kendisi de siyasi tarihle sosyal tarihi üst üste getirmek amacıyla Girit’i ve romanın başkahramanı İbrahim’i aynı anda kurguladığını belirtir (Andaç, 2005: 20).

Romanda, Müslümanlar için “belirsiz bir geleceğe uzanan toprak”lar olan Girit’e yazar, tasvirleriyle âdeta farklı bir görüntü ve can verir: “*Girit, yeşili kısılandıracak kadar yeşil, kırmızıyı utandıracak kadar al, sarıdan daha sarı, ışıktan daha ışıktı; şahaneydi.*” (Altınsay, 2011: 55) Bu rengârenk tabloda farklı kimlikler bir arada yaşamaktadır. İbrahim’in babası kuyumcu Mustafa Efendi’nin taslağını çizdiği kemer toka üzerinde yaptığı çalışma ile Girit’te yaşayan Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki ilişki özetlenir. Bu modelde yüzleri birbirine dönük iki ejderhanın alevden dilleri birbirine karışıp kenetlenmekte, böylece tokenın iki ucu kavuşmaktadır. Tokadaki dört kenarı da girintili çıkıntılı olan zemin ilk bakışta Girit’i andırmaktadır. Nun harfine benzeyen ejderhalar tam karınlarından birleşecekken gözyaşı

şeklinde bir boşlukla birbirlerinden ayrılmaktadır. Yine de onları ağızlarından uzanan alevler birleştirmektedir. Alevden dilleriyle birbirilerine tutunurken beraberce yanıyor, tükeniyor görüntüsü oluşturmaktadırlar (Altınsay, 2011: 141). Bu tokadaki figürler, adadaki gerilimli ve bütünleşmiş sosyal ilişkinin sembolik bir anlatımı olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, roman boyunca hayatlarına değinilen iki farklı grup arasındaki mücadelenin ve kader birliğinin de bir ifadesidir.

Bu gerilimli ilişkiye boyutlar kazandıran roman, romanın başkahramanı olan kuyumcu İbrahim'in dükkânının önünde bulunduğu kâğıdı okuyarak 1897 yılında Girit'in muhtariyetinin ilan edildiğini öğrenmesiyle başlar. Bu ilanda Osmanlı'nın adadan askerlerini ve memurlarını çekeceği, vali seçemeyeceği, yeni Girit valisini Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya devletlerinin atayacağı ifadeleri vardır. Tarihsel olaylara koşut kurgulanan romanın zamanını, 1897 yılından itibaren Giritli Hristiyanların ayaklanmaları, Yunanistan ile birleşme mücadeleleri oluşturur. Böylece tarihsel olaylar, kurmacanın üzerine inşa edildiği arka planı da sağlar.

Romanda anlatılanlara göre uzun yıllar Girit'te huzur içinde yaşamış olan ada halkı, süreklilik kazanan ayaklanmalar nedeniyle tedirgindir. Osmanlı askerinin adadan ayrılması ise Giritli Müslümanların kendilerini savunmasız hissetmesine yol açar ve kaygı dolu yıllar geçirmelerine neden olur. Roman kişilerinden kunduracı Koçinebeto Ahmet Efendi, "21'den beri ayaklanır bunlar, sen bilmezsin. Ben çocukmuşum o zaman. Senin baban daha doğmamış. 830'da ayaklandılar, 41'de ayaklandılar, 66'da ayaklandılar. Sayısını sorsan kendileri bile bilmez. 78'de Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra da döküldüler ortaya 'ilhak' diye. Ne zaman Osmanlı yenilse bunlar çıkar, ille de ilhak isteriz derler." (Altınsay, 2011: 21) diyerek âdeta tüm ayaklanmaların bir dökümünü yapar ve içini rahatlatmaya çalışır; ancak bildiride de belirtildiği gibi

Osmanlı askerlerini ve memurlarını adadan çeker. Bu durum Osmanlı'nın otoritesinin ve gücünün sorgulanmasına neden olur: *"Bunlar durmadan 'iltihak' diyorlar ya, Osmanlı ne diyordu? Neden bu hallerine izin veriyordu? Âliydi madem?"* (Altınsay, 2011: 24). Kendilerini savunmasız hisseden Müslüman halkın duyguları farklı şekillerde dile getirilmeye devam eder. Romanın ilerleyen bölümlerinde İbrahim'in Girit'e kızı Fatma'yı görmeye gelen Yüzbaşı Mersin'le yaptığı sohbette bu defa doğrudan Abdülhamit'e olan sitemi dikkat çeker: *"Burada Müslümanların yarasıdır Yüzbaşım. Biz bekledik durduk, Abdülhamit kılını kıpırdatmadı. İttihatçılara güvendik; ilk heyecan, galeyandan derken o da bitti. Kaldık işte böyle."* (Altınsay, 2011: 173). Bununla birlikte yazar, Rumların geçmiş ayaklanmalarına yer yer değinir, halka yansıyan sonuçlarıyla ilgili bilgiler verir. Örneğin 96 İsyanı'nın ardından Pire'den ve Selanik'ten bin beş yüz askerin gelmesiyle Girit can pazarına dönmüştür. Köylerden, kazalardan gelip şehirlere sığınan insanlar sokaklarda, camilerde, tekkelerde yatıp hasta olmuş, aç kalmışlardır. Hastalıktan ölmeyenler ise kurşunlanmışlardır (Altınsay, 2011: 24). Sadece Müslümanlardan değil Hristiyan ailelerden de çok canlar ve kayıplar verilmiştir (Altınsay, 2011: 29).

Bu netameli ortamda, kendini güvende hissetmeyenlerse çoktan göç fikrini aklına koymuştur. Gromozokis Hasan'ın İzmir'e göç edeceğini öğrenen kuyumcu Mustafa Efendi onu vazgeçirmeye çalışır; ancak Hasan *"Sanırsın şimdi karar verdim? Sanma! 96 kıyametinden beri aklım kesiyor bunu. Bekledim, bakalım ne olacak, bakalım Osmanlı ne diyecek? Dedi işte, gördünüz. İster miyim? Evimi barkımı, kazandığımı koyup da..."* (Altınsay, 2011: 33) diyerek doğduğu topraklara veda etme zamanının geldiğini belirtir. Mustafa Efendi'nin tek dileği ise Girit'te doğdukları gibi yine Girit'te huzur içinde ölmektir. Mustafa Efendi gibi Girit'ten ayrılmayı göze alamayanlar endişelidir; çünkü *"[g]öç, sadece gideni değil, kalanı da peşinden sürük[lemektedir]"* (Altınsay, 2011: 35). Mustafa Efendi'nin endişesi göçün

devam edeceği gerçeğinin farkında olduğunu gösterir. Ona göre, birlikte hareket etmek mühimdir. Ya topluca gidilmeli ya da topluca kalınmalıdır. Gazeteci Kalyoncuzade Hüseyin Aziz Bey kahvede toplanan Müslümanlara yakında ellerinden silahlarının da alınacağı haberini verir. Bu haber hepsini endişelendirir. Mustafa Efendi bu haberle âdeta yıkılır, fenalaşır. Bu, romanda Türk topluluğunun bir mensubu olan Mustafa Efendi'nin kalbine ağır gelen ilk vakadır. Durum daha da kötüleştikçe Mustafa Efendi hızlı bir şekilde çöker ve içinden geçirdiği huzurlu ölüme kavuşur.

Romanda, Hristiyanlar arasında Girit'in Yunanistan'a ilhakı düşüncesini yerleştirenlerden birisi de Trimartiri Kilisesi'nde vaaz veren Metropolit'tir. Acı çeken Hz. İsa ile Girit arasında benzerlik kuran Metropolit, Girit'in Yunanistan'a kavuşmak için tuttuğunu söyler. Ayrıca kocasını sevmeyen bir kadına benzetir Girit'i. Kocasını Girit'e gün yüzü göstermemiştir, Girit yağız bir delikanlıya "istiklal aşkı" çekmektedir. Bu benzetmelerle Girit'in kocası ile Osmanlı, yağız delikanlı ile Yunanistan imlenir. Tekrar Hz. İsa benzetmesine dönen Metropolit, Girit'in Hz. İsa gibi yeniden dirilerek kurtulacağını, Yunanistan'a kavuşacağını belirtir. Bu vaazıyla kalabalığı etkisi altına alır. Rumlar, artık acı çeken, âdeta yanan Girit'i kurtarmanın, onu özgürlüğe kavuşturmanın yollarını düşünmeye başlar. Girit'te ayaklanmaları destekleyen ve kışkırtan bir diğer unsur ise yabancı basındır. Romanda aydın tipinin simgesi olan gazeteci Kalyoncuzade Hüseyin Aziz Bey ile Doktor Ragıp arasında geçen konuşmalarda 96 İsyani'nda özellikle İtalya ve İngiliz neşriyatında Osmanlı askerinin sokaklarda katliam yaptığına dair haberler çıktığına, aynı şekilde İngiliz basınında da kışkırtıcı haberler yapıldığına dikkat çekilir.

Girit'e muhtariyetin verilmesinin ardından 1898'de vali olarak Yunan kralının oğlu Prens George'un atanmasıyla Girit Adası, Osmanlı Devleti için artık kaybedilmiş olarak telakki edilmeye başlar. Prens George'un

atanmasıyla birlikte adaya bir süre huzur hâkim olsa da Rumların Yunanistan'a bağlanma istekleri devam eder. Özellikle Prens George'un hukuki danışmanı Venizelos, adanın bir an önce Yunanistan'a ilhakı için ayaklanmalar başlatır ve Prens'e karşı muhalif bir hareket de doğar (Ünsal, 2009). Prens George ve Venizelos arasındaki bu mücadelenin romana da yansıdığı görülür. Venizelos, Prens'in Yunanistan ile birleşme konusunda yavaş hareket ettiğini düşünmektedir ve Seriso köyündeki Hristiyanları kilisede toplayarak bir vaaz verir, halkı Prens'e karşı silahlandırmaya çalışır. Siyaseti yakından takip eden Doktor Ragıp bu iki mühim zat arasındaki fikir ayrılığını en başından fark etmiş ve bir ihtilal beklemektedir. Aziz Bey, bu ihtilalin en çok Müslümanlara zarar vereceğini düşünerek üzüntüsünü dile getirdiğinde Osmanlı'dan hazzetmeyen Ragıp Bey, Girit'in bağımsızlığını istediğini belirterek Hüseyin Bey'i şaşırır: *"Birbirlerine karşı ihtilal yaparlarsa ben tam istiklal cenahında kalırım Aziz Bey! Ne Osmanlı'yı ne Yunanistan'a iltihakı istiyorum artık. Zira biri veya öteki fark etmez. Kim kimin tebaasıysa tahakküm edecektir diğerine. Girit'in hürriyeti diyorum ben, hepimizin hürriyetidir!"* (Altınsay, 2011: 105) Torunu Azize'nin isteğiyle onu Seriso köyüne gezmeye götüren Mustafa Efendi, bu toplantıya denk gelir ve kızgın kalabalığın elinden Venizelos'un araya girmesiyle kurtulurlar. Yaşlı adam bu durumdan dolayı çok üzülür ve o gece kalbine yenik düşer. İbrahim için ilk eşi Cemile ile başlayan kayıplar babasının vefatıyla devam eder.

Venizelos'un kilisede yaptığı konuşmadan etkilenen Rumlardan birisi de Meletyos'tur. Venizelos'un sözlerinden etkilenen Meletyos, İbrahim'i davet ettiği bir akşam yemeğinde bunu açığa vurur. Öyle ki Meletyos, evine davet ettiği misafirine asıl Giritli olanların Rumlar olduklarını söyleyerek geceyi tatsız bir şekilde noktalar ve hükûmet konağını basacaklarını haber vererek evlerinden çıkmamalarını tembihler. Meletyos'un İbrahim'e haber verdiği şekilde yapılan hükûmet baskını Zaimis'in başa getirilmesiyle sonuçlanırken Meletyos da ayaklanma sırasında öldürülen Rumlardan olur.

Bu darbeden sonra ise mecliste azaları bulunan Müslümanların istek ve taleplerinin hiçbir önemi kalmamıştır. Mecliste tartaklanan Müslüman azalar, taleplerini Rus, İtalyan, Fransız ve İngiliz temsilcilerden oluşan Konsoloslar Heyeti'ne sunarak sorunları aşmaya çalışırlar. Girit'in iç işlerinin farklı devletlerden oluşan bir heyet tarafından çözülmeye çalışılması, adanın fiilî olarak yabancı bir heyet tarafından yönetilmesi Osmanlı Devleti'nin Girit'i kaybettiğinin bir diğer göstergesidir.

Hristiyanların örgütlenmesi ve silahlanmasına karşılık ise Türkler Hanya'daki Bektaşî dergâhında bir araya gelerek neler yapabileceklerini konuşup karara bağlamaya çalışır. Kendilerini Osmanlı tarafından terk edilmiş hisseden Müslümanlar Bektaşî dergâhının dedesi Kezalik Mustafa Baba'nın önderliğinde bir araya gelmekten bile umutlanırlar; çünkü kendilerini çok çaresiz hissetmektedirler: *“Fena, çok fena oldu hallerimiz. Başiboş kaldık. Sahipsiziz. Ne memur var ne asker. Mebuslarımızın eli kolu bağlı. Her şeyden ümidi kestik. Bizi duyan yok. Bari birbirimizi duyalım. Ondan çağırdım sizi. Gelin akıl birliği edelim”* (Altınsay, 2011: 164-165). Bu toplantıda yapılan durum değerlendirmesinde Müslümanların sorunları ortaya dökülür: Mülk alıp satmada zorlanmaktadırlar. Doğanlar ve ölenlerin kaydını yazdıramazlar. Göçenlerin malları para etmemektedir. Seçimlerde söz sahibi değillerdir. Birçok köyden haber alamamaktadırlar. Gazetelere iyi gözle bakılmamakta, matbaalar sürekli kapatılmaktadır. Bu çaresiz durumu aşarak sorunları çözmek amacıyla Bektaşî dedenin önderliğinde “Cemaat-i İslamiyye” adıyla birlikte hareket etmeyi planlarlar.

Öte yandan yazarın, tarihî gelişmeleri ve ada insanlarının hayatlarını etkileyen önemli olayları anlatmak için kullandığı çeşitli tekniklerle fiilen kaybedilen Girit'in resmîyette de kaybedilmesi adım adım aktarılır. Örneğin, İbrahim'in ikinci eşi Fatma'nın okuma yazma öğrenme çabalarının nesnesi olan gazete haberleri ile dönemin olayları aktarılır. Osmanlı'ya karşı

Balkanlarda meydana gelen ittifak, Girit'te Hristiyan Rumlar tarafından öldürülen Müslümanlar, Balkanlardaki kayıplar gazete haberleri olarak romana yerleştirilir (Altınsay, 2011: 209). Nihayetinde Balkanların kaybedildiği haberi de gazete vasıtasıyla romanda verilir (Altınsay, 2011: 216).

Osmanlı Devleti'nin Balkanları kaybetmesi Hristiyanlar tarafından coşkuyla kutlanır. Uzun yıllar birlikte yaşamış olan Giritliler arasındaki uçurum daha da artmıştır. Giritli Rumlarla birleşmek üzere Selanik'ten, Pire'den, Atina'dan gelenlere Bulgarlar, Arnavutlar da eşlik eder. Osmanlı'nın Girit'i Yunanistan'a bırakması için âdeta bir gösteri başlar. Bu olay üzerine Anadolu'ya göç edenler olduğu gibi kalanlar da dikkat çekmeden yaşamının yollarını ararlar. Cemaat-i İslamiyye'de bir araya gelen Müslümanlar, Anadolu'ya göç etmek isteyenleri önce vazgeçirmeye çalışır; ikna edemediklerinde ise yardım etmek üzere para toplayıp, mallarını şimdi satmamaları kalan yakınlarının üzerine yapmaları şeklinde tavsiyeler verir. Bununla birlikte kalanlar da ellerindeki bağları, toprakları yok pahasına satarak geçinmeye çalışırlar. Birbirinin acısını, sevincini paylaşan Giritliler yerini gitgide birbirine düşman olan Giritlilere bırakır. Osmanlı'nın Girit'i verdiği haberini alan Hristiyanlar, Hünkâr Camisi'nde mevlit okutulurken toplanan Müslümanlara baskın düzenleyerek silahsız ve savunmasız olan, kadınların ve çocuklarından da aralarında bulunduğu kalabalığa saldırırlar. Bu olay, Rumlar ve Türkler arasındaki bağların tamamen koptuğunun en somut örneklerinden biri olur.

Yazar, Girit'in Yunanistan'a bırakılmasının ardından zamanda ileriye giderek Anadolu'da Yunanlara karşı kazanılan zaferleri verir. Türklerin Girit'te hayatlarını dikkat çekmeden idame ettirmesi İbrahim ve ailesinin merkezde olduğu olaylarla verilirken Anadolu'da başlayan Millî Mücadele'de Yunan ordusunun Kütahya'da ağır yenilgiye uğraması ve

savaştan kaçan Yunanlıların Midilli, Rodos ve Girit'e sığınarak bozgunculuk yapmaları Giritli Müslümanların hayatını daha çekilmez hâle getirir. Aynı şekilde Giritli Hristiyanlar da asayişin bozulmasından rahatsızdır. Tüm bu gelişmelerin üzerine hem Müslümanların hem de Hristiyanların çok sevdiği, Girit'teki her bir evin kendinden saydığı, düğünlerde kemençe çalan, kimsesiz Çakalı'nın öldürülmesi iki halk arasında kurulan bağın kopuşunu hızlandırır. Hiç kimseye kötülüğü dokunmamış olan Çakalı'nın cenazesinde son kez bir araya gelen Giritliler, bir gencin söylediği türkü<sup>4</sup> ile âdeta Çakalı'nın öldürülüşüne isyan ederler. Aynı zamanda, bütün dünya mücadelesine, toprak için yapılan savaşlara rağmen insanın "yeri yurdu"nun sadece mezar olduğunu aktaran bu türkü, yaşananların nafileliğine ve anlamsızlığına dönük bir eleştiri gibidir:

*"Yer bulamam gayri ben, iki âlem arasında  
Yerim yurdumdur diye bir mezarım kaldı bana  
Bir mezarım kaldı bana..."* (Altınsay, 2011: 260)

## 2.2. Çok Kültürlülük

Altınsay, Hristiyanlarla Müslümanların uzun yıllar huzur içinde yaşadıklarına, birbirlerine karşı hoşgörülü olduklarına, acılarını ve sevinçlerini paylaştıklarına, birbirlerinin bayramlarını kutladıklarına, ölülerine saygı gösterdiklerine, aynı sokakta karşılıklı dükkânlarda çalıştıklarına çeşitli olaylarla değinir. Hanya'nın iç sokaklarından biri olan Kanevaro'da "bakırcının çekici, lokumcunun kaynayan kazanı, sahafın kitap sayfalarının, tütüncünün kâğıt tomarlarının hışırtısı, zahirecinin çuvaldan çuvala buğday devşirmesinin, yağcının terazi kefelelerinin, çuhacının makasının, fırıncının tepsisinin çıkardığı sesler" birleşir (Altınsay, 2011: 24). Bu sokakta Hristiyanlarla Müslümanlar gergin zamanlarda atışır, çok seyrek dövüşür,

---

<sup>4</sup> Bu türkü, Tahmişçizade Mehmet Macit'in *Girit Hatıraları* adlı kitabından alınmış ve yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir.

kısa zaman içinde de yatışılar, gönül almaları çok kolaydır (Altınsay, 2011: 25). Esnafın soluklandığı mekân da birdir. Bektaşî olan Abdala Musa'nın kahvesi cümle Giritlilerin kavgasız gürültüsüz bir arada olduğu; farklı aidiyetlerin, dinlerin, kültürlerin, dünya görüşlerinin buluştuğu sembolik bir mekândır. Burada bir araya gelen esnaftan biri diğerine ters bir laf edecek olsa hemen birisi yetişip aralarını bulur, tatsızlığa son verir. Meydandaki bu kahvede “*üç masa ileride Hristiyanlar Girit'in Yunanistan'a iltihakını tartışırken, yan masada, Türkler, Osmanlı'nın fesata son vermek için daha ne beklediğini konuşurlar*” (Altınsay, 2011: 31).

Gromozakis Hasan'ın Anadolu'ya göçeceğini öğrenen Mustafa Efendi, onu vazgeçirmek için komşulukla devlet işinin başka olduğunu vurgular; çünkü ölülerini gömecekleri mezarları Hristiyan komşuları ile birlikte açmışlar, kederlerini onlarla paylaşmışlardır. Yapılacak olan göç, geride kalan Giritlilerin eksilmesi demektir. Etnik kökenleri ve inançları farklı olsa da aynı dili konuşan halk ezan seslerinin kilise çanlarına karıştığı Girit'te âdeta ortak bir kültür, farklı dinî, etnik, siyasi kimliklerden meydana gelen bir doku oluşturmuştur. Her iki taraf da düğünlerde yapılan hazırlıklara katılmakta, okunan farklı duaları dinlemekte, vefatlarda birbirlerine baş sağlığı dilemektedirler. Daha çok ortak edimlere odaklanan Altınsay'ın mübadele konusunu ele alan diğer yazarlardan önemli bir farkı, Müslümanlarla Hristiyanlar arasında doğacak olan aşk ve evlilik gibi ilişkilere yer vermemesidir. Okur, romanın aşk temi üzerine inşa edileceği ve bu aşkın Müslüman ve Hristiyan kişiler arasında doğacağı beklentisi içerisine girmesine rağmen yazar, dikkatleri farklı bir yöne çevirir; büyükbabası İbrahim'in nezdinde Girit'ten kopuş sürecini ve doğduğu, büyüdüğü topraklardan kopan insanların hiç dinmeyecek olan özlemini dile getirir.

Bu çoğulcu coğrafyada yetişmiş olan İbrahim'in annesi Azize Hanım, Osmanlı askerlerinin adadan ayrılışını limanda izleyip eve döndükten sonra üzüntüden ağlarken olanları sorgular. Azize Hanım'a göre ada halkı iyi komşuluk ilişkileri geliştirmiş, adada huzurla yaşamaktadır:

*"... Neyi paylaşamazlardı ki? Giritlilerin hepsi aynı sayılırdı üstelik. İşleri, âdetleri benzerdi. Mübarek ayda tas tas aşure, Paskalya zamanı sepet sepet yumurta göndermiyorlar mıydı birbirlerine? Şurada, dip dibe evlerde, bir kap çorba uzatsan karşı pencereden uzanıp alacak kadar yakın evlerde, geçinip gitmiyorlar mıydı?" (Altınsay, 2011: 45)*

Yazar, romandaki Hristiyanların temsilcisi durumuna getirdiği Hrisula ile, onların kültürel durumlarını aktarır. Hrisula, İbrahim'in eşi Cemile ile çok yakın arkadaştır, Müslümanların iyi insanlar olduğunu düşünmektedir. Gelen tabağı boş çevirmeyen, Paskalya zamanı komşularına sepet sepet yumurta dağıtan Hrisula, düğün zamanı düğün evine, vefat eden olduğunda taziye evine yemekler gönderir. Cemile ve İbrahim'in düğününe kocası Meletyos ile katılan Hrisula harem kısmında oynayan kadınlara eşlik ederken Meletyos da İbrahim ile hora oynar. Bir kapışmayı, bir meydan okumayı andıran, bıçakların da katıldığı bu oyunda İbrahim ve Meletyos ile aslında Türkler ve Rumların ilişkileri sembolik şekilde anlatılır. Meletyos, Hrisula'nın aksine Girit'te Hristiyan mutluysa Müslümanların mutsuz olduğunu, işlerin hep ters işlediğini düşünür. Meletyos'a göre Girit, Hristiyan Rumlara aittir. Böylesi önemli günlerde bir olunması, hoşgörünün sürdürülmesi, birbirlerinin kültürlerine saygı göstermeleri huzurun bozulmasına kadar sürer. Meletyos'un Hükûmet Konağı'na yapılan baskın sırasında öldürülmesinden sonra İbrahim'in evine gelerek acısını ilk Müslümanlarla paylaşan Hrisula, sonrasında eve kapanarak kimseyle görüşmez. Buna rağmen, katılmasa da, eskiden olduğu gibi oğlu aracılığıyla düğünlere, taziye evlerine yemek göndermeye devam eder.

Ancak birbirlerinin acılarını, kederlerini paylaşmaları Girit'te artan tehlikeler nedeniyle durma noktasına gelir. Bu karşılıklı tevazu ve dayanışma, iyi günde de kötü günde de birbirlerinin yanında olma konusundaki hassasiyet, adadaki siyasi dengelerin değişmesiyle, kışkırtıcı olayların gelişmesine paralel şekilde ortadan kalkar. Çok kültürlülüğün ve farklılıklara rağmen uzlaşabilme geleneğinin yerini artık etnik, siyasi ya da dinî kimliğe bağlı ayrışmalar alır.

### 2.3. Kimlik Sorunu/Aidiyet Duygusu

Kimlik sorunu ya da aidiyet duygusuyla ilgili refleksler de romanın odaklandığı konular arasındadır. Müslümanların adaya aidiyet bilinci o denli gelişmiştir ki Anadolu topraklarını kendi memleketleri olarak görmemekte ve tırmanan gerilime rağmen adadan ayrılma konusunda tereddütler göstermektedir. Örneğin, Gromozokis Hasan'ın İzmir'e göç edeceğini öğrenen Mustafa Efendi, hâlâ Osmanlı'dan yana ümitlidir ve Hasan'ı kalması için ikna etmeye çalışır: *"Osmanlı bulacaktır bir hal çaresi. İki çapulcuya pabuç mu bırakacağız kendi memleketimizde? Sen ne yer içersin orada, dilini bile bilmezsin. Burada kim olduğun belli, ya orada kimsin?"* (Altınsay, 2011: 36)

Romanda "Kim daha çok Giritli?" noktasında bir çekişmenin de Türkler ve Rumlar arasında yaşandığı görülmektedir. Romanda aydın tipinin örneği olan Kalyoncuzade Hüseyin Aziz Bey ile Doktor Ragıp Bey arasında geçen diyalogda, Girit'e muhtariyet verilmesinin sonuçları üzerine tahminler yürütülür. İkisinin de aidiyet ve kimlik noktasında farklı bakış açıları ve anlayamadıkları noktalar vardır. Zira Doktor Ragıp Bey Girit'in hem Müslümanlara hem de Hristiyanlara ait olduğu görüşündedir:

*"Giritli Hristiyanlar, istiklallerini temin için ayaklanıyorlar, öyle diyelim. Toprağını müdafaa diyelim. Fakat kimin toprağıdır bu, rica ederim? Bizim de değil midir? Hristiyan-Müslüman, hepimiz başka başka yerlerden gelip*

*yerleştik Girit'e. Kim daha çok Giritlidir, nereden biliyorlar?" (Altınsay, 2011: 100)*

Ancak istiklali tahdit eden Osmanlı, verdiği sözleri tutmamıştır. Dolayısıyla Doktor Ragıp Bey'e göre bir defa istiklalini eline alan zümrenin artık o mıntıkada başkasını istemeyeceği aşikardır. Hüseyin Aziz Bey de içinde buldukları durumu devamlı sorgular: *"Manzara her gün değişiyor. (...) Cihan nereye gidiyor, Girit nereye gidiyor, bizler kimiz, onlar kim, siz de söylediniz ya, Giritli kim?" (Altınsay, 2011: 102).*

Millî Mücadele zamanında Anadolu'ya geçen Ragıp Bey, İbrahim'e gönderdiği mektupta hürriyet meselesi üzerine düşüncelerini dile getirir. Onun bakış açısının çok değişmediği, ancak duruma empatiyle farklı bir boyut kazandırdığı görülür. Şu an Anadolu'da istiklali için savaştan Türkler ne kadar haklı ise istiklali için Girit'te Osmanlı ile savaştan Hristiyanlar da o kadar haklıdır gözünde. Arada kalanların kaderi ise "ölüm"dür ve hür bir millet olmanın bedeli çok ağırdır.

Roman kişileri arasında aidiyet ve sahiplenme konusundaki bu çekişmelerden en şiddetli olanıysa İbrahim ile Meletyos arasında görülür. Romanda Müslümanlarla bir arada yaşamak istemeyen Hristiyan tipinin temsilcisi Meletyos'a göre asıl Giritliler Hristiyanlardır:

*"(...) Ölürüz de dönmeyiz. Giritliyiz biz!' Sesi yüksek çıkıyordu.*

*Bıyıklarını çekiştirirken, 'Sanki biz değiliz,' dedi İbrahim.*

*Meletyos geri çekilip şöyle bir süzdü İbrahim'i. 'Değilsiniz!' diye bağırdı.*

*Sesi daha da yükselmişti." (Altınsay, 2011: 144-145)*

Romanın başkahramanı olan İbrahim de adadan ayrılmak ve kalmak, kendisini Girit'e ait hissetmek ve ona yabancılaşmak gibi aidiyetle ilgili açmazları yaşamakta ve içsel bir mücadele yürütmektedir. Buna bağlı olarak tanık olduğu bazı olaylarla ruhunda dönüşümler yaşar. Osmanlı'nın adadan askerini çekmesiyle yaşadıkları endişeler, tereddütlerini ve iç çatışmalarını

derinleştirir. Bunun yanı sıra kaybettiği insanlarla birlikte ruhundan bir parça da âdeta ölür. İlk değişimi kızları Azize'yi doğururken ölen Cemile ile yaşar. Adadaki Hristiyanların Yunanistan'a katılma girişimleri sırasında yaşananlar acısını artırır. Bektaşî dergâhında toplanarak çözüm arayışına girdiklerinde dergâhın dedesine sığınmak isteği ve aklından geçenler, Girit ile girdiği mensubiyet ve aidiyet mücadelesini yansıtır: *"Seni istemeyen ve kendini senden esirgeyen bir toprakta gönlüne ıssızlık düşüyor, yabancı oluyorsun; ağırına gidiyor. Hengâmenin ortasında dönüp dönüp sadece kendine rastlıyorsun. Yalnızlık bu m'ola ki tekim sanıyorsun? Mahşer yerinde ıssızlık bu dedem!"* (Altınsay, 2011: 169). Girit'te istenmiyor oluşları Müslümanların gururlarını kırmaktadır. Ruhunda derin iz bırakan ikinci olay ise ikinci eşi Fatma ile ilk çocuklarının doğumundan sonra verdikleri mevlitte caminin Hristiyanlar tarafından basılmasıyla yaşanır. Osmanlı'nın Girit'i verdiği haberini alarak coşan kalabalık camide toplanan Müslümanlara baskın düzenler. Bu esnada İbrahim'in arkadaşı Piçiriko öldürülür. Mevlit okutarak Müslümanları topladığı ve öldürülmelerine neden olduğu için kendini suçlayan İbrahim, tıpkı Cemile'nin ölümünde yaşadığı gibi cinnet getirir. İbrahim üçüncü kırılmayı ise Girit'ten ayrılacağı an yaşar. Gemiye bindirilmek üzere adı okunduğunda ruhu içinden çıkarak Girit'in üzerinde yükselir. İbrahim ruhunu bedenine sokmaya çalıştığında ise ruhunun öldüğünü fark eder. Ruhunu Girit'te bırakarak âdeta boş bir bedenle ailesiyle birlikte Bahr-i Cedid gemisine binerek Anadolu'ya doğru yol alır. Bütün gelgitlerine rağmen ait olduğu toprak ve kültürden kopan, geçmişle bütünleşen her türlü insani deneyimi, toplumsal ve bireysel kimliğini oluşturan ilişkileri geride bırakan İbrahim'in trajedisi, tıpkı adadaki diğer Müslümanlar gibi, ruhsuz bir bedenle başladığı bu yolculukta doruk noktasına ulaşır. Bu tarihsel, travmatik ve trajik zorunluluk, bağrında yetiştikleri toprağın yabancı durumuna gelen diğer mübadiller gibi onun ruhunu da orada bırakmıştır.

#### 2.4. Mübadele ve Göç

Altınsay, on bölümden oluşan romanın sadece son bölümünü mübadeleye ayırmıştır. Söz konusu bölüme kadar Girit'in Yunanistan'a iltihak süreci, bu süreçte Giritli Müslüman ve Hristiyanların ilişkilerinin değişimi, birçok tema çerçevesinde işlenmiştir. Mübadele haberi Ragıp Bey'in Anadolu'dan İbrahim'e gönderdiği mektupla bildirilir. Ankara'nın Türkleri Misak-ı Millî sınırları içerisinde toplamak istediği, aynı şekilde Anadolu'daki Rumların da Yunanistan'a göçmek üzere kıyı kentlere yığıldığı haberini veren Ragıp Bey, bir arada ve sulh içinde yaşamının istiklal fikrine zıt olduğunu, artık Girit'ten ayrılma vaktinin geldiğini bildirir; İbrahim'e mübadele emri verilmeden mallarını ellerinden çıkarmalarını tavsiye eder. Haber kısa sürede yayılır ve endişeli bir bekleyiş başlar. Girit dehşet içindedir. Yine köylerden yola çıkan Müslümanlar şehirleri doldurur. Yollarda ölmeyip sağ kalanlar şehirlerde hastalanmaya ve ölmeye başlar. Lozan'dan çıkan kararı halka Aziz Bey aktarır:

*“Türk topraklarında yerleşmiş Rum-Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren başlayarak mecburi mübadelesine girişilecektir.” (Altınsay, 2011: 263)*

Romanda yaratılan gerçeklik atmosferi, bundan sonraki kısımlarda da göç/mübadele ekseninde tarihe benzer ve koşut şekilde kurulur. Anadolu'yu hiç bilmeyen Giritli Müslümanlar sakin olmaya çalışmakla birlikte belirsizliğin doğurduğu endişe sebebiyle tedirgindir. 1923 yılının Ekim ayında Ankara'dan birbiri ardına haberler gelir. Mübadele imar ve iskân vekâleti kurulur. Gemi ile Anadolu'ya nakledilecekleri, mal ve mülklerinin değerinin komisyon tarafından belirleneceği, biçilen değere göre Anadolu'da ev verileceği yönünde bilgiler halk arasında yayılmaya başlar. Ancak Müslümanlar endişelidir ve Ankara'nın bu işi başaracağına akılları yatmaz:

*“Mallarının bu zamanda para etmeyeceği, buradakinin oradakini tutup tutmayacağı, yolculuk, hastalar, yaşlılar, tek kelime Türkçe bilmeyişleri, ‘oralarin’ havasının suyunun yabancılığı, hepsinin omuzlarına devasa bir yük gibi biniyor, eziyordu.” (Altınsay, 2011: 266-267)*

Kurulan komisyonda iyi derecede Rumca konuşanlar vardır ancak Girit Rumcası daha farklı olduğu için anlaşmaları zor olur. Giritlilerin tarla dediğine onlar arazi; çift dediğine zeytinlik diyerek değer biçerler. Giritlilerin kimi kelimelerde “ç” diye çıkardıkları sesi peltek bir “t” ile söylemeleri, durumu iyice anlaşılmaz kılar. İbrahim az da olsa Türkçe bildiği için Hilal-i Ahmer kuyruklarında yardımcı olmaya çalışır. Varlıklı kişilerin Anadolu’da gidecekleri yeri rüşvetle tayin etmeye çalıştığı görülür.

İbrahim, ailesini alarak kaleye çıkar ve Girit’i son kez tüm aile izleyip ata topraklarıyla ve geçmişleriyle vedalaşır. Sadece doğup büyüdüğü toprakları değil, tüm anılarını arkasında bırakmayı kabullenene İbrahim, ölümlerini bırakmayı bir türlü kabullenemez. Babası, annesi, Cemile ve Piçiriko’nun mezarlarını geride bırakacak olmak onu son derece rahatsız eder. Fatma’nın önerisiyle mezarları, dünyadan elini eteğini çekmiş, hiç kimse ile görüşmeyen Hrisula’ya emanet etmeyi düşünür. Hrisula’nın teklifini kabul etmesiyle İbrahim bir nebze de olsa rahatlar.

İbrahim ailesiyle limana inip sırasını beklerken Anadolu’dan gelen Rumlar da Hanya’ya ayak basmıştır. Türkçe konuştukları, Rumca bilmedikleri için bu defa Giritli Müslümanların çektikleri çileyi onların çektiklerini görürler. Bu mahşeri kalabalıkta komisyonlara evlerinin, dükkânlarının anahtarlarını teslim edenler sandallarla gemilere taşınmaktadır. İbrahim’in Girit’e karşı son sözleri *“Girit mi bizim gurbetimiz, Türkiye mi? Bilmem, ah bilemem.”* (Altınsay, 2011: 303) olur. Romanın sonunda, Müslümanları almak için gelen gemi Girit limanından ayrılırken İbrahim’in çocuklarından biri *“Ben şimdi, Türkçe mi rüya göreceğim anne?”* sorusunu sorar.

### **Sonuç**

Türkiye ve Yunanistan arasında 1923 yılında imzalanan ve uygulamada ve sonrasında her iki ülke için de ekonomik, sosyal ve psikolojik boyutta travmatik etkiler yaratan mübadele, Türk edebiyatını besleyen önemli kaynaklardandır. Böylesi travmatik bir olayın etkilerinin geç de olsa Türk romanına yansımaları 1990'lı yılların sonunda olur. Konuyu ele alan yazarların çoğu ikinci, üçüncü kuşak mübadillerdir. Ata topraklarından kopmanın acısı yeni yeni dile getirilirken yazarlar kurmaca yoluyla tarihi âdeta yeniden yazarlar. Bu noktada yazarların kimi mübadele sonrası değişen hayatlara odaklanırken kimi terk edilen topraklarda yaşananları işler. Kimi yazarlar da nehir romanlar hâlinde mübadele öncesi ve sonrasını ele alır.

İncelenen romanda kendisi de mübadil bir aileden gelen yazarın mübadeleden ziyade Giritlileri mübadeleye götüren süreci, bir ailenin etrafında gelişen olaylarla, sosyal yaşamdaki değişmelere odaklanarak ele aldığı görülür. Romanı kaleme almadan önce uzun yıllar araştırma yapan, tarihî belgeleri okuyan Altınsay'ın başarılı bir kurmaca metin ortaya koyduğu söylenebilir. Özellikle Girit'e muhtariyet verilmesi, tekrarlanan ayaklanmaların Giritli Müslümanlara etkisi, nihayetinde Yunanistan'a bırakılan adada Müslümanların değişen yaşamı ve kaygılarına odaklanılmıştır. Hristiyan ve Müslümanların uzun yıllar huzur içinde yaşayıp ortak bir kültür oluşturdukları vurgulanırken artık Girit'te istenmediklerini düşünen Müslümanların aidiyetlerini sorguladıkları görülür. Doğdukları topraklarda ölmekten başka bir dileği olmayan bu insanların göçe zorlanması ise yüreklerinde ve ruhlarında bir daha tamiri mümkün olmayan yaralar açmıştır.

### **Kaynakça**

ALTINSAY, Sabâ (2011), *Kritimu Giritim Benim*, İstanbul: Can Yayınları.

- ANDAÇ, Feridun (2005), "Sabâ Altınsay: Kritimu'da Siyasi Tarihle Sosyal Tarihi Üst Üste Getirmeye Çalıştım", Sabâ Altınsay ile Söyleşi *Hürriyet Gösteri*, 266, 18-22.
- ARI, Kemal (2017), "Türk Roman ve Öyküsünde Mübadele", *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, I (1), 5-28.
- BOZDAĞLIOĞLU, Yücel (2014), "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (3), 9-32.
- MİLLAS, Herkül (2005), "Türk ve Yunan Edebiyatında Mübadele-Benzerlikler ve Farklar", <http://www.herkulmillas.com/tr/hm-makaleleri/kitaplardaki-makaleler/186-tuerk-ve-yunan-edebiyatnda-muebadele-benzerlikler-ve-farklar.html>, (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2020).
- MİLLAS, Herkül (2007), "Türk Edebiyatında Nüfus Mübadelesi – Metinlerin Arkasındaki Fısıltı", <http://www.herkulmillas.com/tr/hm-makaleleri/kitaplardaki-makaleler/185-tuerk-edebiyatnda-nuefus-muebadelesi-metinlerin-arkasındaki-fsilt-1egeyi-gecerken.html>, (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2020).
- TUKİN, Cemal (1996), "Girit", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 85-93.
- ÜNSAL, Emin (2009), *Girit'in Türk Hakimiyetinden Çıkışı*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.